

Права людини мають природну основу і є невід'ємними для кожного індивіда; вони позанаціональні й позатериторіальні, існують незалежно від закріплення в законодавчих актах держави, є об'єктом міжнародно-правового регулювання й захисту. У разі ж закріплення прав людини в законодавчих актах конкретної держави вони стають і правами громадянина цієї держави.

Необхідно зауважити, що в жодному міжнародному документі визначення прав людини немає, хоча від інтерпретації цього поняття, від розуміння, що таке права людини, залежать долі конкретних людей.

Тенденція розвитку інституту прав людини знаходить свій прояв і в тому, що нині абсолютна більшість держав визнали існування проблем втілення і забезпечення невід'ємних, «природних» прав і свобод людини та необхідність поступового розв'язання таких проблем; погодилися вважати закріплений у Загальній декларації прав людини мінімально необхідний перелік прав і свобод своєрідним пакетом взірців, на які мусить орієнтуватися політика кожної цивілізованої, демократичної держави (і справді, більшість цих назв відтворені в переважній частині сучасних конституцій чи інших фундаментальних законів); домовилися про створення міжнародних (наддержавних чи міждержавних) органів, котрі ними ж уповноважені відслідковувати стан дотримання прав людини у відповідних державах-учасниках та піддавати його своєму контролю і впливу, а також дали згоду на виконання рекомендацій і рішень цих органів; дійшли консенсусу щодо процедури розгляду питань, пов'язаних з порушеннями прав людини у різних державах та визначенням заходів міжнародного реагування на такі порушення.

Розмежування понять «права людини» і «права громадянина» безпосередньо впливає із розрізнення громадянського суспільства і держави. Людина як така наділяється автономним полем діяльності, де рушійною силою виступають її індивідуальні інтереси. Реалізація таких інтересів здійснюється в громадянському суспільстві, яке засновується на ідеалах приватної власності, сім'ї, усіх форм особистого життя та спирається

на природні права людини, що належать їй від народження. Держава, утримуючись від втручання в ці відносини, покликана захищати їх не тільки від свого, але й від будь-якого іншого втручання. Таким чином, у громадянському суспільстві на основі прав людини створюються умови для самовизначення особи, забезпечення її автономії та незалежності від будь-якого незаконного втручання.

Права громадянина охоплюють сферу відносин індивіда з державою, у якій він надіється не тільки на відмежування своїх прав від незаконного втручання, але й на активне сприяння держави щодо їх реалізації. Статус громадянина впливає з його особливого правового зв'язку державою - інституту громадянства (ст. 4 Конституції України). Сучасній Конституції України властиве розмежування термінів «людина» і «громадянин». Більшість статей розділу II Конституції починаються словами: «Кожен має право...» [1,с.69]. Такий підхід узгоджується із законодавчою практикою міжнародного співтовариства. За загальновизнаними нормами міжнародного права невід'ємні права і свободи кожної людини, незалежно від наявності в неї громадянства, мають поважатися будь-якою державою. Ця гуманна норма забезпечується ст. 26 Конституції України, відповідно до якої іноземці та особи без громадянства мають такі самі права, свободи і обов'язки, як і громадяни України, за винятками, установленними Конституцією, законами України та міжнародними договорами.

Водночас Україна, як і будь-яка інша держава, захищаючи свій суверенітет і незалежність і ставлячи за мету забезпечення гідних умов життя, закріплює певні права та свободи й надає гарантії їхнього здійснення лише своїм громадянам. Так, участь в управлінні державними справами, свобода об'єднання в політичні партії та громадські організації, право на проведення зборів і мітингів, походів і демонстрацій належать тільки громадянам України. Також лише для громадян України держава створює умови для здійснення права на працю; гарантує рівні можливості у виборі професії та роду трудової діяльності; гарантує право на соціальний захист;

право на безоплатну вищу освіту в державних і комунальних навчальних закладах тощо. Виходячи з вирішального значення для буття України основної цінності українського народу - його землі, Конституція надає право власності на землю лише громадянам України.

Слід погодитися з висловленою в літературі думкою, що підміна в радянську епоху поняття «прав людини» поняттям «права громадянина» означала прагнення партійно-державної влади законсервувати обмежені індивідуальні права радянських людей і одночасно відмову влади керуватися в законодавчій діяльності міжнародно-правовими нормами про права людини[2,с.20].

Отже, права громадянина - це сукупність прав людини, що отримала своє закріплення в нормативно-правових актах і яка складається з природних прав людини, а також прав людини, що виникали в процесі розвитку суспільства і держави. Права громадянина обов'язково повинні закріплюватися в конституціях й інших законодавчих актах, а держава має їх декларувати та забезпечити.

При визначенні поняття «права людини» в науковій літературі та законодавстві вживається також формулювання «права і свободи людини». Як справедливо зазначає І.Л. Бородін, «...теоретичне вирішення питання відносно людської свободи дуже складне, оскільки воно передбачає визначення співвідношення особистого та суспільного, індивідуального та загального, частини і цілого. Значення свободи полягає не в тому, що вона надає можливість жити без турбот, а в тому, що вона передбачає розвиток окремої людини, її вдосконалення»[3,с.14].

Хоча в більшості випадків терміни «права» і «свободи» вживаються як синоніми, усе ж таки різниця між ними існує. Якщо йдеться про наявність в особи права, то йому кореспондується обов'язок влади здійснити певні дії, спрямовані на реалізацію цього права. Якщо йдеться про свободу, то це означає, що існує певна сфера життя індивіда, якої влада не повинна

торкатися, тобто це заборона втручатися у певну сферу життя індивіда. Так, у тексті розділу II Конституції України йдеться про права і свободи людини.

Розбіжність між термінами «права» і «свободи» в змістовному аспекті полягає в тому, що «свободи» передбачають невтручання держави у їхнє здійснення, а «права», навпаки, прямо припускають таке втручання у вигляді сприяння їх реалізації.

Водночас аналіз конституційного законодавства показує, що в терміні «свобода» закладено більш широкі можливості індивідуального вибору, не окреслюючи конкретного його результату: «кожен має право на свободу світогляду та віросповідання» (ст. 35); «кожному гарантується право на свободу думки і слова» (ст. 34); «кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування» (ст. 33), у той час як термін «право» визначає конкретні дії людини (наприклад, право брати участь у керуванні справами держави, право обирати й бути обраним).

Отже, свобода - це фактична та юридична можливість людини чинити діяння (діяти або не діяти), робити те і так, що і як особа бажає та вважає за необхідне, за умови, що при цьому безпідставно і протиправно не обмежуються права інших людей та не заподіюється невинуватим шкода іншим людям чи суспільству взагалі[4,с.22].

Права людини - це комплекс юридичних можливостей, які обумовлені фактом існування людини в цивілізованому суспільстві, одержали юридичне закріплення та забезпечуються державою.

В умовах правової держави реалізується принцип - людині можна все, що не заборонено законом. Отже, обмеження свободи визначаються лише законом, і такі обмеження повинні застосовуватися лише для забезпечення загального добробуту та захисту більш вагомих прав і свобод людини.

Необхідно також конкретизувати розуміння понять «основні», «конституційні» та інші права людини. Відсутність чіткості формулювань у ряді нормативно-правових актів дещо ускладнює відповідь на це запитання. Основні права індивіда - це конституційні права. Основні права є

суб'єктивними. Виділення категорії основних прав людини аж ніяк не означає віднесення інших прав до «другорядних», менш значущих, що потребують менших зусиль держави щодо їхнього забезпечення. Йдеться про інше. Основні права і свободи - це стрижень правового статусу індивіда, у них кореняться можливості виникнення інших численних прав, необхідних для нормальної життєдіяльності людини. Ці права дуже важливі для індивіда, його взаємодії з іншими людьми, із суспільством і державою. Від основного права може відгалужуватися значна кількість інших прав. Наприклад, ст. 21 Загальної декларації прав людини передбачає, що кожна людина має право брати участь в управлінні своєю країною безпосередньо або через вільно обраних представників. Це основне право породжує інші права: на участь у самоврядуванні, право висувати свого кандидата під час виборчої кампанії, право вимагати звіт від обраного депутата про виконання ним своїх обов'язків, право звертатися із запитом до депутата з будь-якого питання, пов'язаного з діяльністю останнього, тощо.

Тому основні, фундаментальні права, зафіксовані в конституції держави, найважливіших міжнародних-правових актах з прав людини, є правовою базою для похідних, але не менш важливих її прав[5,с.41-44].

Отже, весь хід історії свідчить про те, що без визнання в суспільній свідомості та практиці значущості прав людини неможливо побудувати правову державу . Не випадково сучасна юридична наука і практика приділяють максимальну увагу забезпеченню прав людини та громадянина на різних рівнях і за допомогою різних засобів. Саме обсяг прав і свобод людини можуть визнаватися, безперечно, тільки в демократично організованому суспільстві . Причому до провідних характеристик такого суспільства належить не тільки домінуванням в ньому волі більшості населення, а її визнання та захищеність , непорушність основних прав усіх осіб , включаючи й тих , що є його меншиною . Тому й правова держава як держава реальних прав людини може існувати тільки в суспільстві , де існує

справжня демократія , тобто повновладдя більшості з дотриманням прав меншості .